בס״ד

THE ORIGINS OF THE MOURNER'S KADDISH:
Theological Adaptation and Inter-religious Polemic in Medieval Jewish Liturgy

David Shyovitz
October 21, 2010

---

1) מחזור ויטרי סימן קמד

מעשה ברי עקיבא שהיה מהלך בבית הקברות בדרך ופגע באדם אחד שהיה ערום ושחור כפחם והיה טעום /טעון/ משאוי גדול של קוצים על ראשו. כסבור עליו ר׳ עקיבא שהוא חי והיה רץ כסוס. גזר עליו ר׳ עקיבא והעמידו. א׳ לו מה לאותו האיש לעשות עבודה קשה כזאת. אם עבד אתה [ואדונך] עושה לך [כך] אני אפדה אותך מידו. ואם עני אתה ובני אדם באים עליך בעקיפין אני מעשיר אותך. א׳ לו בבקשה ממך אל תעכבני שמא ירגזו בי הממונין עלי. אמר לו מה זו ומה מעשיך. אמר לו אותו האיש מת. ובכל יום שולחים אותי לחטוב עצים. אמר לו בני מה היה מלאכתך בעולם שבאתה ממנו. אמר לו גבאי המכס הייתי. והייתי נושא פנים לעשירים והורג את העניים. אמר לו כלום שמעת מאותם הממונין עליך לפורענות איזו דבר שיש לו תקנה. אמר בבקשה ממך אל תעכבני שמא ירגזו עלי בעלי פורענות שאותו האיש אין לו תקנה. אלא שמעתי מהם דבר שלא היה יכול להיות. שאלמלא היה לו לעני זה בן שהוא עומד בקהל ואומר ברכו את ה׳ המבורך והם עונין אחריו. ויהא שמיה רבה מברך מיד מתירין אותו מן הפורענות. ואותו האיש לא היה לו בן מעולם. והניח את אשתו מעוברת. ואיני יודע אם ילדה זכר. ואם ילדה זכר מי מלמדו תורה שאין לאותו האיש אוהב מעולם. מיד קיבל עליו ר׳ עקיבא לילך לחפש אם הוליד לו בן זכר כדי ללמדו תורה ויעמידנו לפני הציבור. אמר לו מה שמך. אמר לו עקיבא. ושם אשתך. אמר לו שושניבא. ושם עירך לודקייא.

מיד נצטער ר׳ עקיבא צער גדול והלך ושאל עליו. כיון שבא לאותו מקום שאל עליו. אמרו לו ישחקו עצמותיו של אותו האיש. שאל על אשתו. אמרו לו ימחה זכרה מן העולם. שאל על בנו. אמרו לו הרי ערל הוא. אפילו מצות מילה לא עיסקנו בו. מיד מלו ר׳ עקיבא. והושיבו בספר לפניו ולא היה מקבל התורה עד שישב (א) [מ׳] יום בתענית. יצתה בת קול ואמרה לו לזה אתה מתענה. אמר לפניו רבונו של עולם והלא לפניך ערכתי אותו. מיד פתח הק׳ את לבו ולמדו תורה. וק״ש וברכת המזון. והעמידו לפני הקהל ואומר ברכו. והם ענו אחריו ברוך ה׳ המבורך. באותה שעה התירו אותו מן הפורענות. מיד בא אותו האיש לר׳ עקיבא בחלום. ואמר יהי רצון מלפניך הקב״ה שתנוח דעתך בגן עדן שהצלת אותי מדינה של גהינם. מיד פתח ר׳ עקיבא ואמר (תהלים קלה) י״י שמך לעולם י״י זכרך לדור ודור:

ועל כן נהגו לעבור לפני התיבה במוצאי שבת אדם שאין לו אב או אם לומר ברכו או קדיש :

1) *Mahzor Vitri* (MS London - British Library Add. 27200-27201)

It once happened when Rabbi Akiba was walking on a path through a cemetery, that he met a man who was naked, and black as coal, and carrying a great burden of thorns on his head. Rabbi Akiba thought that the man, who was running like a horse, was alive. [Rabbi Akiba] commanded [the man] to stop, and said to him: "Why do you (*oto ha-ish*—literally, "that man") do this difficult work? If you are a servant, and your master treats you this way, I will redeem you from his hands. And if you are poor, and people are mistreating you, I will make you wealthy."

[The man] said to him: "Please do not delay me, lest those appointed over me become angry."

[Rabbi Akiba] said to him: "What is this, and what are your deeds?"

[The man] said to him: "I (*oto ha-ish*) am dead, and every day I am sent out to chop wood."

[Rabbi Akiba] said to him: "My son, what was your profession in the world from which you came?"

[The man] said to him: "I was a tax collector, and I would favor the rich and kill the poor."

[Rabbi Akiba] said to him: "Haven't you heard anything from those appointed to punish you about how you might be relieved?"

[The man] said: "Please do not delay me, lest those appointed over me become angry, for there is no relief for me (*oto ha-ish*). But I did hear from them one impossible thing: 'If only this poor man had a son who would stand in front of the congregation and say "Let us bless God, who is blessed," and have them answer "May His great name be blessed," he would be immediately released from his punishments.' But I (*oto ha-ish*) never had a son—I left my wife pregnant, and don't know if she had a boy. And even if she did have a boy, who would teach him Torah? I do not have a friend in the world."

Immediately Rabbi Akiba took it upon himself to go and find out whether [the man's wife] had given birth to a son, in order to teach him Torah and stand him up in front of the congregation. He said to [the man]: "What is you name?"

[The man] said to him: "Akiba."

"And your wife's name?"

[The man] said to him: "Shosniba."

"And the name of your city?"

"Lodkiyya."

Immediately Rabbi Akiba was extremely saddened, and went to ask after [the man]. When he arrived in that city, he asked after him. [The townspeople] said to him: "May the bones of that man (*oto ha-ish*) rot."

[Rabbi Akiba] asked after [the man's] wife. They said to him: "May her memory be erased from the world."

He asked about her son. They said to him: "He is uncircumcised—we did not even perform the commandment of circumcision on him."

Immediately, Rabbi Akiba circumcised [the son], and put a book in front of him. But he would not accept Torah study. Rabbi Akiba fasted for forty days [on the son's behalf], till a heavenly voice said to him: "For this you are fasting?"

[Rabbi Akiba] said: "Master of the Universe! Is it not for You that I am preparing him?"

Immediately the Holy One, blessed be He, opened [the child's] heart, and [Rabbi Akiba] taught him Torah, and the *Shema*, and grace after meals. He then stood [the child] in front of the congregation, and [the child] recited "Let us bless," and the congregation answered after him "Blessed be the blessed God." In that hour, they freed [the man] from his punishment. Immediately, the man (*oto ha-ish*) came to Rabbi Akiba in a dream, and said "May it be the will of the Holy One, blessed be He, that you rest in the Garden of Eden, for you have saved me from the judgment of Gehenna"...

Therefore, it is customary to appoint a person who does not have a father or mother to lead the services at the conclusion of the Sabbath, in order to say *Barkhu* or kaddish.

2) תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נז עמוד א

העונה יהא שמיה רבא מברך - מובטח לו שהוא בן העולם הבא.

2) BT *Berakhot* 57a

One who answers "May His great name be blessed" (in his dream) is assured of a share in the world to come.

2א) תלמוד בבלי מסכת שבת דף קיט עמוד ב

אמר רבי יהושע בן לוי: כל העונה אמן יהא שמיה רבא מברך בכל כחו - קורעין לו גזר דינו, שנאמר +שופטים ח+ בפרע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה׳. מאי טעמא בפרע פרעות - משום דברכו ה׳. רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אפילו יש בו שמץ של עבודה זרה - מוחלין לו, כתיב הכא בפרע פרעות וכתיב התם +שמות לב+ כי פרע הוא.

2a) BT *Shabbat* 119b

Rabbi Joshua ben Levi said: One who answers "Amen, may His great name be blessed" with all his strength has his divine decree torn up… Rabbi Hiyya bar Aba said in the name of Rabbi Yohanan: Even if one has a taint of idolatry, he is forgiven.

2ב) אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עקיבא, רבי

יש לו מפתח של גיהנם שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים (ישעיה כ״ו) אל תקרי שומר אמונים אלא שומר אמנים, בשביל אמן שעונים רשעים מתוך גיהנם נצולים מגיהנם. כיצד, עתיד הקב״ה להיות יושב בגן עדן ודורש וכל הצדיקים יושבים לפניו וכל פמליא של מעלה עומדים על רגליהם, מימינו של הקב״ה חמה עם מזלות ולבנה וכל הכוכבים משמאלו, והקב״ה דורש להם טעמי תורה חדשה שעתיד הקב״ה ליתן להם ע״י משיח. וכיון שמגיע לאגדה עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר יתגדל ויתקדש וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכל באי עולם עונין אמן, ואף רשעי ישראל וצדיקי או״ה שנשתיירו בגיהנם עונין ואומרים אמן בתוך גיהנם, עד שמתרעש כל העולם כולו וקולם נשמע בפני הקב״ה והוא שואל עליהם ואומר, מה קול רעש גדול שמעתי? משיבין מלאכי השרת ואומרים לפניו רבש״ע אלו רשעי ישראל וצדיקי או״ה שנשתיירו בגיהנם שעונין אמן מתוך גיהנם. מיד מתגלגלין רחמיו של הקב״ה עליהם ביותר, ואומר מה אעשה להם יותר על דין זה, כבר יצר הרע גרם להם. באותה שעה נוטל הקב״ה מפתחות של גיהנם ונותנן למיכאל וגבריאל בפני כל הצדיקים ואומר להם, לכו ופתחו שערי גיהנם והעלו אותם מתוך גיהנם שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים. מיד הולכים מיכאל וגבריאל ופותחים [עמוד 415] ארבעים אלפים שערי גיהנם ומעלים אותם מתוך גיהנם.

2b) *Otiyot de-Rabbi Akiva*

[God] has the key of Gehenna, as it says: "Open the gate and let enter the pious nations keeping the truth ("*shomer emunim*") (Isaiah 26:2). Do not read "*emunim*" (truth), but rather "*amenim*." They say "Amen"—for the sake of the "Amen" which the wicked answer from within Gehenna, they are saved from it.

How are the wicked saved from Gehenna? In the future, the Holy One, blessed be He, will sit in the Garden of Eden and teach, and all of the righteous will sit before Him. All of the celestial family will stand on their feet to the right of the Holy One, blessed be He, and the sun, planets, moon, and stars to His left. And the Holy One, blessed be He, will teach them the laws of the new Torah which will be given to them by the messiah. When He reaches the conclusion, Zerubabel ben Shaltiel will stand on his feet and say "magnified and sanctified," and his voice will travel from one end of the earth to the

other. And all of the people of the world will answer "Amen." And even the wicked Jews and righteous non-Jews who are in Gehenna will answer and say "Amen" in Gehenna, until the noise spreads throughout the world. Their voices will be heard in front of the Holy One, blessed be He, who will ask: "What is this great noise I hear?" The heavenly angels will respond, and say before Him: "Master of the Universe! These are the wicked Jews and righteous non-Jews who are in Gehenna, who answer "Amen" from within Gehenna." Immediately, the mercy of the Holy One, blessed be He, will be exceedingly kindled. He will say: "How can I punish them any more? After all, their evil inclination caused them [to sin]! In that hour, the Holy One, blessed be He, will take the keys to Gehenna and give them to Michael and Gabriel in the presence of all the righteous, and will say to them: "Go and open the gates of Gehenna, and raise them up from Gehenna, as it says 'Open the gate and let enter the pious nations keeping the truth.'" Immediately, Michael and Gabriel will go and open the 40,000 gates of Gehenna, and raise them up from Gehenna.

2) מסכת כלה רבתי ב:ט

איבעיא להוא מכפרין עון אבות, או לאז תא שמע דר׳ עקיבא נפק להחוא אתרא, אשכחיה להחוא גברא דהוה דרי טונא רבה על כתפיה, ולא הוה מצי לסגויי ביה, והוה צוח ומתאנח, אמר ליה מאי עובידתיך? אמר ליה לא שבקנא איסורא דלא עבידנא בהחוא עלמא, ועכשיו איכא נטורין עילוון ממונין, ולא שבקין לי דאינוח, אמר ליה ר׳ עקיבא שבקת ברא, אמר ליה בחייך דלא תשהיין, דדחילנא ממלאכי דמחו לי בפולסי דנורא, ואמרין לי אמאי לא תיתי בפריע, אמר ליה אימא לי מה דקא מנחת, אמר ליה שבקית איתתא מעברתא, אזל ר׳ עקיבא ועאל בהחיא מדינתא, אמר לחו אתתיה דפלניא חיכא, אמרו לו יעקר זכרו דהחוא שחיק עצמות, אמר לחו אמאי, אמרו ליה דהחוא ליסטיס הוה, ואכל אינשי, ומצער ברייתא, ולא עוד אלא שבא על נערה מאורסה ביום הכפורים, אזל לביתיה אשכח אתתיה מעוברתא, נטרה עד דילדא, אזל מהליה, לכי גדל אוקמיה בבי כנשתא לברוכי בקהלא, לזמן אזל ר׳ עקיבא להחוא אתרא, איתחזי ליה, אמר ליה תנוח דעתך שהנחת את דעתי.

3) תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף יז/א

פושעי ישראל בגופן ופושעי אומות העולם בגופן יורדין לגיהנם ונידונין בה שנים עשר חדש לאחר שנים עשר חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי צדיקים שנאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם אבל המינין והמסורות והאפיקורסים שכפרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים ושפירשו מדרכי צבור ושנתנו חיתיתם בארץ חיים ושחטאו והחטיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחביריו יורדין לגיהנם ונידונין בה לדורי דורות שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי וגו׳...

פושעי ישראל בגופן מאי ניהו אמר רב קרקפתא דלא מנח תפילין פושעי אומות העולם בגופן אמר רב בעבירה ושנתנו חיתיתם בארץ חיים אמר רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים אמר רב יהודה אמר רב כל פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים אינו רואה בן תלמיד חכם שנאמר לכן יראוהו אנשים לא יראה כל חכמי לב

3) BT *Rosh ha-Shanah* 17a

Jews and non-Jews who sin with their bodies descend to Gehenna and are judged there for twelve months... But the heretics, traitors, and the Epicureans, who reject the Torah and the resurrection of the dead, and those who separate themselves from the ways of the congregation, and those who "instill their terror in the land of the living"...descend to Gehenna and are judged there eternally...

[Who are] those who "instill their terror in the land of the living"? R. Hisda said: This is a *parnas* who instills excessive fear in the community, not for the sake of heaven. R. Judah said in the name of Rav: Any *parnas* who instills excessive fear in the community, not for the sake of heaven, will not see his son become a scholar…

4) מחזור ויטרי סימן קמה

ולכך מאריכין בתפילה במוצאי שבת ואו׳ ויהי נועם וסדר קדושה ופסוקי נחמות לאחריהם מפני שביום השבת יוצאין פושעי ישראל מגהינם ויש להם מנוחה בשבת... עד שישר׳ מסיימין אף תפילת המעריב. לכך מאריכין בתפילה שלא יחזרו מהרה לגיהנם:
ומצאתי בתשובות הגאונים: הא דאמור רבנן כל השותה מים בין השמשות כאילו גוזל את מתיו. בבין השמשות דכולה שתא קאי. משום דבתוך י״ב חודש לפטירתם ניתן רשות לנשמות לשתות מים. ואותו קרוב ששותה מים בין השמשות אין מניחין שאר נשמות לשתות לאותו קרוב שמת.

4) *Mahzor Vitri*, #145

Therefore we lengthen the prayer services on Saturday night, and say *vi-Yehi No'am* and *Kedushah* and verses of consolation afterwards—because on Shabbat the sinners of Israel leave Gehinom, and are given rest on Shabbat…until the Jews finish the evening services. Therefore we lengthen the prayers so that they will not return quickly to Gehinom.

And I found written in the responsa of the Ge'onim: That which the rabbis say, "One who drinks water in the evening is as if he robs his dead"—this applies to the evenings years round. For within twelve months of their death, the souls are given permission to drink water, and a relative who drinks water in the evening does not allow the souls to give that dead relative water to drink.

4א) מחזור ויטרי סימן קנא

והגאון רבינו שלמה בר׳ יצחק או׳ בשם ר׳ יעקב בר׳ יקר דטעם בשמים במוצאי שבתות. דכל יום השבת שבת אור של גהינם ולא הסריח כלום. ולאלתר כשיוצא שבת חוזר ושורף ומסריח. ולכך מריח בבשמים:

4a) *Mahzor Vitri*, #151

And the *ga'on* R. Shlomo b. Yitshak said in the name of R. Ya'akov b. Yakar that the reason for [smelling] spices on Saturday nights is that during the entire day of Shabbat, the fires of Gehinom are extinguished, and do not produce any stench; but immediately after Shabbat ends they once again burn and produce stench. Therefore, we smell spices.

5) מדרש תהלים (בובר) מזמור ו

חביבה המילה...שכל מי שהוא מהול אינו יורד לגיהנם, שנאמר ביום ההוא כרת ה׳ (ברית את אברהם) [את אברם ברית] (בראשית טו יח), ומי יורד לשם, (ומה) [ראה מה] כתיב בתריה, את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני (שם שם /בראשית ט״ו/ יט), וכן יחזקאל אומר רדה והשכבה את ערלים [וגו׳] (יחזקאל לב יט), וכן ישעיה אומר לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק (ישעיה ה יד), למי שאין בו חק ברית מילה, ומנין שנקרא חק, שנאמר ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם (תהלים קה י)...

5) *Midrash Tehilim*, Psalm 6

Circumcision in special…for anyone who is circumcised will not descend to Gehenna…